

Moters socialiniai vaidmenys privačiame diskurse: Zofijos Kriaučiuonienės laišakai Mailai Talvio

Žydronė Kolevinskienė

Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvių ir lyginamosios literatūros katedra,
T. Šeščenkos g. 31, 03111 Vilnius, zydronė.kolevinskiene@leu.lt

Anotacija. Straipsnyje aptariami Zofijos Kriaučiuonienės (1846–1912) laišakai suomių rašytojai Mailai Talvio–Mikkolai (1871–1951), rašyti 1894–1909 m., išversti į lietuvių kalbą ir publikuoti knygoje *Nemuno krašto aidai: laišakai Mailai ir Josepiui Mikoloms* (1996). Ši korespondencija atveria lauką, kuriame moterys veikia, sujungdamos viešąją ir privačiąją sferas, kai mažasis namų pasakojimas inkorporuojamas į didįjį tautos ir tėvynės pasakojimą. Didžiausias dėmesys straipsnyje telkiamas į tautinės tapatybės formavimosi procese konstruojamus moters socialinius vaidmenis. Pastebima, kad iš kitų XIX–XX amžių sandūroje rašytų moterų kultūrininkų laiškų (Martos Zauniūtės, Liudvikos Didžiulienės) Kriaučiuonienės laišakai išsiskiria visišku jausmų vyriui – pedagogui, knygnešiui, varpininkui Petru Kriaučiuonui – eliminavimu. Akcentuojama, kad motiniško rūpesčio retorika, primygtinai siūlyta XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių inteligentų, buvo įtvirtinta ne tik privačiojoje, bet ir viešojoje moters gyvenimo sferoje, o motinos archetipas tapo esminis, formuojantis naują moters socialinio elgesio modelį tautinio atgimimo istorijoje. Daroma išvada, kad to meto Lietuvos šviesuolės moterys lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje taip ir liko tik tautinio judėjimo aktyvistų žmonėmis (dukromis, marčiomis, seserimis), „paraštinėmis“ kovotojomis už lietuviybę, nors būtent jos ir buvo tie tikrieji kultūrinio gyvenimo varikliai.

Esminiai žodžiai: *Zofija Kriaučiuonienė, Petras Kriaučiuonas, tautinis atgimimas, šeima kaip partnerystė, viešasis ir privatusis diskursas, socialiniai moters vaidmenys, epistolinis palikimas.*

Įvadas

Moters tapatybės, sąmoningumo kaita, jos socialinio vaidmens samprata ir kaita XIX a. pabaigos – XX a. pradžios viešajame diskurse jau yra nemažai tyrinėta ir iš istorinės, ir iš literatūrologinės perspektyvos. Amžių sandūroje moters, lietuviškos šeimos situacija pirmiausia buvo aptariama įvairių ideologinių srovių inteligentų, kurie „ateities šeimoje matė kiek skirtingą lietuvę: liberalai – tautiškai sąmoningą, katalikų kunigai – religingą, socialdemokratai – moterį – lygiavertį, politiškai aktyvų žmogų, tačiau tradicinis ūkininkės įvaizdis, kaip neatitinkantis atgimimo idealų, iš lietuviškos šeimos vizijos buvo eliminuotas“ (Marcinkevičienė, 1999, 79). Istorikės Jurgos Miknytės disertacijoje aptartas moters socialinio vaidmens konstravimas katalikiškame, liberalia-me ir socialdemokratiniam XIX–XX amžių sandūros diskurse, išskiriant, kad „moters ir jos paskirties suvokimas bei šeimos kaip atsako į destruktivius visuomenės raidos procesus iškėlimas lėmė tai, jog XIX a. vidurio viešojo diskurso dalyviai aktualizavo sociokultūrinės moters įtakos, kuri turėjo reikštis per jos atliekamus žmonos ir motinos vaidmenis šeimoje, nelygstamą svarbą. Ir skyrė itin didelį dėmesį šiai svarbai nusakyti“ (Miknytė, 2009, 26). Istorikės Olgos Mastianicos monografiniame tyrime, skirtame XVIII a. pabaigos – XX a. pradžios moterų švietimui Lietuvoje, taip pat pabrėžiama, kad „privati erdvė turėjo atlikti ne tik tautinių tradicijų saugojimo, bet ir perdavimo funkciją. Apeliuojant į tai, kad šeimoje moteris buvo viena pagrindinių būsimųjų visuomenės narių vertybinio komplekso kūrėjų, ji neišvengiamai privalėjo įsitraukti į tautinės tapatybės išsaugojimo procesą“ (Mastianica, 2012, 265). Vis dėlto ilgą laiką, aptariant XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tautinį judėjimą, pirmiausia buvo stengtasi išanalizuoti vyrų nuveiktus darbus, taip paliekant neatvertus to laiko moterų gyvenimus. Tą pastebi ir literatūrologė Ramunė Bleizgienė, aptardama moterų vaizdinius viešojoje erdvėje (*Aušroje, Varpe, Vilniaus žiniuose, Viltyje, Ateityje, Aušrinėje*): „rašydami apie XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tautinį atgimimą ir jį įgyvendinusius ar prie jo prisidėjusius kultūros žmones dažniausiai neskirstome jų pagal lytį – paprastai šį laikotarpį tyrinėjančiųjų dėmesio centre atsiduria vyrai. Moterų sąmonėjimas ir įsitraukimas į aktyvią visuomeninę kultūrinę veiklą laikomas vėlesniu reiškiniu. Vien teorinis moterų pripažinimas lygiavertėmis partnerėmis kuriant tautos istoriją laikomas didžiule inovacija“ (Bleizgienė, 2012, 47–48). Apibendrintą lietuvių inteligentijos požiūrį į moters vaidmenį XIX a. pabaigos – XX a. pradžios sociokultūriniame gyvenime atspindi ne tik dominavęs motinystės kultas, t. y. moteris save realizuoja augindama ir auklėdama tautiškai susipratusius jaunuosius Lietuvos piliečius, bet ir išsiskleidęs „tautos motinos“ įvaizdis, fiksuojamas tiek to meto periodikoje, tiek lietuvių tautinio judėjimo aktyvistų atsiminimuose, jų epistoliniame (Jono Basanavičiaus, Jono Šliūpo ir kt.) palikime, kai moters pareiga yra ne tik skatinti vyrą garbingai visuomeninei, kultūrinei veiklai, bet ir pačiai pasiaukoti dėl tautos, išsižadant asmeninio, privataus gyvenimo, eliminuojant jausmus, emocijas. „Patriotai vyrai moterų emancipaciją suprato pirmiausia kaip jų

transformaciją į žmonas patriotes, atsakingas už vaikų auklėjimą, arba į tautos motinas, atsakingas už naujų bendruomenės narių augimą“ (Miknytė, 2013, 107).

Nors, kaip buvo minėta, XIX a. pabaigos – XX a. pradžios moterų kultūrinė ir literatūrinė veikla yra sulaukusi konceptualių tyrimų, tačiau visi jie susiję su moterų veiklos aktualizacija viešajame diskurse – grožinėje literatūroje, periodinėje spaudoje. Pastaroji ypač atspindi visuomenės nuostatas dėl moters socialinių į(si)pareigojimų: „abi lytys privalo alsuoti ta pačia dvasia, tačiau vyro pareiga – efektyviai ir garbingai veikti, o moters – skatinti jį šiai veiklai, vainikuoti garbingus vyrus ir niekinti netikėlius“ (Mastianica, 2012, 40). Privatus aptariamojo laikotarpio moterų diskursas egodokumentuose (atsiminimuose, dienoraščiuose, laiškuose) specialiai nėra tyrinėtas, nors atskirų, refleksijų būta (Šatrijos Raganos, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės, Onos Pleirytės-Puidienės-Vaidilutės epistolinio palikimo aktualizavimas). Nėra išsamiai, visapusiškai tyrinėta moterų visuomenininkų, kultūrininkų, nepalikusių jokio literatūrinio palikimo, bet suvaidinusių didelį vaidmenį lietuvių kultūros istorijoje, veikla, jų gyvenimai.

Tai, kad lietuvių istoriografijos tradicijos ilgą laiką nebuvo palankios kultūros moterims, liudija Zofijos Kriaučiūnienės atvejis. Pedagogė, įsteigusi pirmąsias privačias mokyklėles mergaitėms, knygnešė, asmeniškai bendravusi su žymiaisiais Europos kalbininkais (Adalbertu Becenbergeriu, Baudouinu de Courtenay, Filipu Fortūnatovu, Jooseppu Juliumi Mikkola ir kt.), varpininkais, mokiusi lietuvių kalbos suomių rašytoją Mailą Talvio, įėjusi į „Žiburio“ draugijos valdybą, šiandien galėtų būti matoma šalia pirmųjų „emancipantkių“ – Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Liudvikos Malinauskaitės-Šliūpienės-Eglės, Felicijos Bortkevičienės ir kitų.

Šio straipsnio tyrimo objektu pasirinkti Zofijos Kriaučiūnienės laišakai Mailai Talvio (Mikkolai), publikuoti knygoje *Nemuno krašto aidai: laišakai Mailai ir Josepiui Mikoloms* (Skrodenis, 1996). Analizuojant laiškus siekiama pristatyti tuo metu išsikristalizavusius moters socialinius vaidmenis – žmona, draugė, sesuo, dukra. Moters gyvenimo ir socialinio vaidmens rekonstrukcijai privačiame diskurse svarbus klausimas: „Ar moteris kultūros darbuotoja [...] savą tapatybę įgyja taip pat, kaip ir kultūrininkas vyras?“ (Daugirdaitė, 2011, 75). Būtent laiškų knygoje *Nemuno krašto aidai* bei Mailos Talvio raštų knygoje *Dvi meilės* (Talvio, 1994) randama daugiausia medžiagos kultūrininkų Zofijos ir Petro Kriaučiūnų gyvenimui praskleisti ir moters socialinių vaidmenų identifikacijai ir rekonstrukcijai aptariamuoju laikotarpiu. Kriaučiūnienės laišakai Mailai Talvio praplečia suvokimą apie lietuviškos spaudos raidą, papildo moterų emancipacijos istoriją, pristato kitus, anksčiau neakcentuotus tautinio tapatumo stiprinimo būdus (tautosakos rinkimas, lietuviškų drabužių akcentai). Laiškas reprezentuojamas ne tik kaip konkretaus asmens tekstas su tam tikra užkoduota informacija, ne tik kaip literatūrinių įvaizdžių produktas, bet ir kaip svarbus informacijos šaltinis, laiko dokumentas. Kita vertus, feminizmo teoretikų pastebima, kad „moterų literatūros istorija dar pilna spragų,

paradoksų. Nors laiškas yra vadinamas moteriška raiškos forma, moterų epistoliarika lietuvių literatūroje neturi gilios tradicijos“ (Daugirdaitė, 2011, 23).

Knygoje *Nemuno krašto aidai* paskelbti 107 laišakai Mailai Talvio ir jos vyrui Jooseppiui Juliui Mikkolai. Be Zofijos Kriauciūnienės laiškų, tai ir Žanetos Benediktsen (baltisto Ogės Benediktseno žmonos), Kazimiero Būgos, Adalberto Becenbergerio, Julijos ir Filipo Fortunatovų, Lietuvių rašytojų draugijos, Lietuvių–suomių susiartinimo draugijos, Antano Vaičiulaičio, Adolfo Sabaliausko, Antonijos Čeilytkaitės–Žagrakalienės¹ ir kitų laišakai. Šalia kai kurių laiškų vertimų knygoje pateikti ir originalūs laišakai (vertė knygos sudarytojas Stasys Skodenis). Laiškų chronologinės datos – 1894–1941 metai. Visus minėtus knygoje skelbiamus laiškus profesorius Stasys Skrodenis rado įvairiuose Suomijos archyvuose (Helsinkio ir kt.). Laiškų analizei padeda knygos gale pateikti komentarai, ne tik papildantys to meto visuomeninio, kultūrinio gyvenimo kontekstą, bet ir padedantys identifikuoti kai kurių dėl cenzūros užkoduotų asmenų vardus ar tam tikras politines situacijas.

Knygoje publikuoti trisdešimt šeši anksčiau Lietuvoje nežinomi Zofijos Kriauciūnienės laišakai Mailai Talvio, rašyti 1894–1909 metais. Tad šios dvi moterys susirašinėjo gana ilgai – penkiolika metų. Deja, Mailos Talvio laišakai nerasti, tad galima tik apytiksliai rekonstruoti jų dviejų dialogą, bet kultūrinės aplinkos ženklai, moterų bendrystės, vyro ir moters partnerystės aspektai juose yra labai ryškūs. Beveik visi Kriauciūnienės laišakai rašyti lenkų kalba („Prašau dovanoti kalnę, kad rašau laišką lenkiškai – man lengviau raštu reikšti mintis ta kalba, 1894 m. lapkričio 8 d.), vienas laiškas pradėtas rašyti lietuviškai ir baigtas lenkiškai (Blagoslavenstvo, 1894 m. lapkričio 8 d. Ktvirtadienis). Užfiksuota, kad Zofija Kriauciūnienė Mailai Talvio yra rašiusi ir prancūziškai: „Visiškai pamiršau rašyti ir kalbėti prancūziškai. Prašau atleisti už klaidas“ (Blagoslavenstvo, 1897 m. lapkričio 1 d.).

Straipsnyje keliami hipotezė, kad išrašytoje vyriškoje tautinio atgimimo istorijoje net ir aktyviai besireiškiančioms moterims buvo paliktas „namų šeimininkų“, padėjėjų, „rūpesčių moterų“ (Solveigos Daugirdaitės terminas) vaidmuo, nors daugeliu atveju (tą patvirtintų ir epistolinis palikimas) būtent jos ir buvo tie tikrieji kultūrinio gyvenimo varikliai. Ši hipotezė grindžiama ne tik Zofijos Kriauciūnienės laiškais Mailai Talvio, bet ir Mailos Talvio publicistika, atsiminimais, autobiografiniais tekstais (Talvio, 1994), taip pat Petro Kriauciūno gyvenimo aprašymais (Gustaitis, 1926; Vaišnora, 1965).

Biografijos kontūrai: Zofija, Petro žmona

Duomenys apie ankstyvąją Kriauciūnienės gyvenimą labai menki, fragmentiškai užfiksuoti XIX a. pabaigos moterų biografijų žinynuose ar įskaitomi kitų Zofijai artimų

¹ Agnės Žagrakalytės romano *Eigulio duktė: byla F117* (2013) protagonistė.

žmonių biografijose. Zofija Zalevska gimė 1846 m. gruodžio 22 d. Kalvarijos valsčiuje, Naujastražės kaime (Marcinkevičienė, 1997, 209). Tėvas Eustachijus Zalevskis buvo bajoras ir laikė save lenku, todėl visos trys Zalevskių dukros buvo augintos ir auklėtos lenkiška dvasia. Baigusi privatų mergaičių pensioną Suvalkuose, Veiverių gimnazijoje išlaikiusi egzaminus mokytojos teisėms gauti, Zofija XIX a. aštuntame dešimtmetyje dirbo Naumiesčio dviklasės mokyklos mokytoja. 1875 m. į Naumiesčio mokyklą buvo atkeltas mokytojas, poetas Petras Arminas-Trupinėlis, gimęs 1853 m. birželio 16 d. Gižų valsčiuje, Deksniškių kaime. Tais pačiais 1875-aisiais jie susituokė. Mirė Petras Arminas 1885 m. kovo 18 d., palaidotas Marijampolės kapinėse. Ant jo mokinių ir bendraminčių lėšomis pastatyto paminklo iškalta Petro Kriaučiuono sukurta epitafija, besibaigianti žodžiais: „Paliko jis gražų mums atminimą. / Kiekvienas už paveikslą tegu sau ima.“

Taigi pirmoji ryški skirtis Zofijos biografijoje – ji ištekėjo už poeto Armino-Trupinėlio; antrasis – mirus poetui, tapo pedagogo Kriaučiuono žmona. Iš vyro Petro Armino rankų į jo draugo, kito vyro Petro Kriaučiuono rankas – taip būtų galima apibūdinti šį naują Zofijos gyvenimo etapą. Mirties patale gulėdamas Arminas prisaikdino Kriaučiuoną vesti Zofiją (Butkuvienė, 2010, 4). Šis „Petro – Petru“ epizodas minimas ir Mailos Talvio publicistiniuose raštuose bei atsiminimuose:

Zofija Kriaučiuonienė iš pradžių buvo ištekėjusi už poeto Petro Armino, kuris irgi buvo liaudies mokytojas. Jaunuose Armino namuose, kurio artimiausias draugas buvo Kriaučiuonas, svajota apie Lietuvą ir jos tautiškumą, ten kalbėta ir rašyta lietuviškai. Nuolatinė suėmimo baimė, nepabaigiami kivirčiai su policija ir pagaliau sėdėjimas kalėjime pakirto Armino sveikatą. [...] Gulėdamas mirties patale, Arminas patikėjo žmoną savo draugui Kriaučiuonui, prašydamas ją paimti sau už gyvenimo draugę. Iš Armino Kriaučiuonas gavo ištikimą savo gyvenimo draugę Zofiją. Galima sakyti, kad anuo metu jų namai buvo vieninteliai susipratusių lietuvių namai. (Talvio, 1994, 303–304)

Petras Kriaučiuonas – pedagogas, knygnešys, kalbininkas – gimė 1850 m. rugsėjo 16 d. Papeškių kaime (dab. – Girėnai), Kaupiškių valsčiuje, Vilkaviškio apskrityje (Merkelis, 1958, 83), pasiturinčioje, religingoje šeimoje: „Šventadienio giesmė visiems miegus nuo akių nuvaiko; bematant didi maži stoja į glitą ir toliau gieda rožančių. Anie mažovės rytai, sakydavo, tebestovi man akyse, lyg kokios viduramžių misterijos! Tie aidai tebeskamba mano praeities šventykloj...“ (Gustaitis, 1926, 5). Petro Kriaučiuono mokslų pradžia – Vištyčio mokykla. „Ten, gyvendamas pas dėdę Petrauską, išmoko lenkiškai kalbėti. Paskum, Pajevony mokytojo Bučinausko rengiamas į gimnaziją, ir netrukus po lenkmečio įstatytas Marijampolės I klasėn“ (Gustaitis, 1926, 6). Aukštesnio išsilavinimo Kriaučiuonas siekė Seinų dvasinėje seminarijoje (vėliau – Seinų kunigų seminarija), į kurią įstojo 1871 m., baigęs Marijampolės gimnaziją: „Pasiryžęs

ir apsisprendęs tarnauti savo tautai, Kriauciūnas matė, kad tik kunigai, likdami savo krašte, prieidami prie liaudies, gali jai tinkamiausiai pasitarnauti, ją kelti morališkai ir tautiškai“ (Vaišnora, 1965, 8). Kriauciūno gyvenimo tyrinėtojas, jo artimas bičiulis, bendradarbis Motiejus Gustaitis rašė:

[...] seminarijoje Kriauciūnas daug skaito, studijuoja. Nesitenkindamas vietos biblioteka, parsiisųsina knygų ir laikraščių iš Varšuvos, ypač kad ten nuvykęs dėl pradžios šventimų susipažino su knyginku Orgelbrandu, kuris jam pažadėjo kreditą palengvintomis sąlygomis. Seminarijoje jisai yra perskaitęs raštus: Duonelaičio (gražesnes vietas išmokęs atmintinai), Historia Litwy – Kraševskio, Wspomnienia Żmudzi – Jucevičiaus ir apskritai visa, kas tik buvo galima gauti apie Lietuvą vokiečių, rusų, lenkų kalbomis. (Gustaitis, 1926, 10)

Po Seinų seminarijos Kriauciūnas ketino stoti į Petrapilio dvasinę akademiją, tačiau lenkiškoji Seinų seminarijos administracija neskyrė jam stipendijos. Tuomet jis įstojo į Mogiliovo dvasinę akademiją, kur gavo stipendiją ir laikinoms studijoms Petrapilyje. Baigė ketverių metų kursą Mogiliovo dvasinėje akademijoje, klausė paskaitų Varšuvos universiteto Istorijos–filosofijos fakultete. 1881 m. lapkričio 3 d., turėdamas du diplomus (Seinų seminarijos ir Mogiliovo dvasinės akademijos), Varšuvos universitete puikiai išlaikęs egzaminus gimnazijos ir progimnazijos vietai gauti bei raštu patvirtinęs „lojalumo vyriausybei įsipareigojimą“, pasirašęs „priesaikos pareigą“, buvo paskirtas dirbti lotynų kalbos mokytoju Marijampolės gimnazijoje (Vaišnora, 1965, 127). 1881–1887 m. Marijampolės gimnazijoje Kriauciūnas dėstė lotynų ir lietuvių kalbas. Čia dirbdamas susipažino su poetu Petru Arminu-Trupinėliu ir jo žmona Zofija. Carinės valdžios pašalintas iš Marijampolės gimnazijos kaip nepatikimas, Kriauciūnas kurį laiką dirbo Marijampolės teisėjo raštinėje, o 1889 m. sausio 30 d. paskirtas Naumiesčio (dab. Šakių) apskrities III nuovados Plokščių teisėju ir perkeltas („ištremtas“) į Plokščius – bažnytkaimį dabartiniame Šakių rajone. 1889 m. gegužės 2 d. Kriauciūnas Naumiestyje vedė savo bičiulio, bendražygio Armino našlę Zofiją, kartu su ja įsikūrė senajame Tiškevičiams priklausiusio Plokščių dvaro name, Plokščių kaimo gale, ant Nemuno kranto. „Rami buvo Plokščių vietelė. Dėl to ramumo rusai ją praminė „Blagoslavenstvo“. Taip oficialiai vadino ir rašė. O lenkai dabar ėmė pravardžiuoti „Mekka“, į kurią lyg į senovės Romą „litvomanai“ būriais beplūstą pas savo krivų–krivą“ (Gustaitis, 1926, 29).

Petro Kriauciūno veikla gana plačiai nušviesta ir aktualizuota: dar tarpukariu išleista Motiejaus Gustaičio monografija (1926), išsamiai pristatanti jo veiklą, pabrėžiant pedagoginius, kalbinius, knygnešystės darbus. Marijampolės viešoji biblioteka pavadinta Petro Kriauciūno vardu (čia saugoma ir didžioji dalis archyvinio jo palikimo, asmeninė biblioteka), Petro Kriauciūno vardas įamžintas Vištytyje, Vilkaviškio rajone, kur Kriauciūnas gimė (jo vardu pavadinta Vištyčio mokykla, Girėnuose atstatyti gimtojo namo pamatai, šulinys), taip pat Plokščiuose, Šakių rajone, kur jis kurį laiką gyveno ir

dirbo teisėju (buvusios Kriauciūnų sodybos vietoje vyksta įvairūs renginiai, skaitymai, minimos Mailos Talvio gimimo metinės). Išsamus Petro Kriauciūno biografijos aprašas pateiktas ir Bostone išleistos *Lietuvių enciklopedijos* tryliktame tome (Merkelis, 1958, 83).

Zofijos Kriauciūnienės pavardės enciklopedijose (nei *Lietuvių enciklopedijoje*, nei jau nepriklausomoje Lietuvoje leistoje *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje*) nėra, archyvuose išsaugota tik kelios jos fotografijos. Pristatant Petrą Arminą-Trupinėlį *Lietuvių enciklopedijos* pirmame tome paminėta, kad „jo rankraščius paveldėjo Petras Kriauciūnas, vedęs Armino našlę mokytoją Sofiją² Zalevskaitę, kurią Arminas buvo 1875 vedęs“ (*Lietuvių enciklopedija*, 1953, 288). Tos pat enciklopedijos trylikto tomo Petru Kriauciūnui skirtame straipsnyje apie Zofiją Kriauciūnienę – vėlgi vienas sakinytis: „Tų pat metų [1889 – Ž. K.] V 2 vedė Petro Armino našlę Sofiją Arminienę-Zalevskaitę“ (Merkelis, 1958, 83). Išsamiausia Kriauciūnienės biografija pateikiama biografinių straipsnių rinkinyje *Ižymios Lietuvos moterys* (1997, 209–214). Tačiau ir šiame rinkinyje, parengtame pagal 1935 m. Kunigaikštienės Birutės karių šeimų moterų draugijos ir Agnietės Ambraziejūtės-Steponaitienės ruoštos knygos dalį (1997 m. ši biografijų rinkinį spaudai parengė Dalia Marcinkevičienė, išleido Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras), Zofijos Kriauciūnienės gyvenimas matomas tik kaip papildantis vyro Petro Kriauciūno veiklą: „Ji padeda Petru Kriauciūnui eiti Lietuvos keliu, nors nuo to [t. y. dėl lietuviškosios veiklos – Ž. K.] nukenčia jo karjera“ (Marcinkevičienė, 1997, 211); „Marijampolė Sofija Kriauciūnienė padeda savo vyrui ir pati dirba Lietuvos kultūros naudai“ (Marcinkevičienė, 1997, 212). Anksčiau minėtoje Gustaičio monografijoje Kriauciūnienės paveikslas idealiai atitinka XIX a. pabaigos – XX a. pradžios liberalų brėžtą tautinės šeimos ir tautinės žmonos modelį: vyro aspiracijoms, jo idėjoms pritarianti, visur (tiek dvasiniame gyvenime, tiek buityje) jį palaikanti žmona, išsilavinusi, „susipratusi“ lenkė bajoraitė, pati liekanti šešėlyje, nors iš esmės nešanti pagrindinę rūpesčių naštą. Ir už tai iš vyro lyg dovaną gaunanti „sutvirtinimą lietuvybėje“, kartu paaukojanti save tėvynės labui:

Kiek Kriauciūnas buvo išsiblaškiusio būdo, neūkio žmogus, tiek Sofija praktinga ir sisteminga žmona. Tie privalumai duoda įtakos: ji veda visą namų ūkį, visur žiūri tvarkos; ji budi, kad vyras bet kaip nepasirodytų žmonėse, kad visados būtų padoriai apsitaisęs. Mat, Kriauciūnas tos paviršiaus išvaizdos visai nepaisydavo, kaip kad ir Jaunius, arba minėtasis J. Čėsna, kurs kartą smagiai prajuokino Marijampolės vaikus,

² Pažymėtina, kad tiriamojoje medžiagoje įvairuoja Zofijos Kriauciūnienės vardo rašyba: ji pati laiškus pasirašydavo „Zofija K.“, „Z. K.“, Mailos Talvio knygoje – taip pat Zofija, tarpukario Lietuvoje išleistuose leidiniuose rašoma „Sofija Kriauciūnienė“ (taip yra Gustaičio monografijoje (1926), Kunigaikštienės Birutės karių šeimų moterų draugijos 1935 m. parengtame įžymių Lietuvos moterų biografijų rinkinyje). Šiame straipsnyje laikomasi originalios vardo rašybos – Zofija. Panašiai įvairuoja ir mergautinės Kriauciūnienės pavardės rašyba: Skrodenio minima Zalevskytė, kitur – Zaleskaitė, Zalevskaitė. Šiame straipsnyje paliekama lenkiška Zofijos pavardė – Zalevska.

pasivaidinęs gatvėje išvirškščiu apsiaustu... Už tai Kriaučiuonas iš idėjinės pusės buvo savo žmonai didelis pavyzdys: ją sutvirtino lietuvybėje, padarė uolią susipratusių tautininkę. Dėl to vienas antrą gerbė ir mylėjo. (Gustaitis, 1926, 30)

Taigi „meilė galėjo egzistuoti tik tuomet, kai ji buvo dalinama pusiau su meile Tėvynei“ (Marcinkevičienė, 1999, 88).

„Dukrele mano...“

Zofijos Kriaučiuonienės ir Mailos Talvio pažinties ir bendravimo laikotarpis, trukęs nuo 1894 m. gegužės pradžios iki pat Kriaučiuonienės mirties 1912 metais, šių dviejų moterų korespondavimas 1894–1909-aisiais apima reikšmingą Kriaučiuonienės viešo ir iš dalies privataus gyvenimo dalį. 1894 m. pavasarį Maila Talvio-Mikkola (1871–1951) ir Jooseppis Julius Mikkola (1866–1946) susipažįsta su Kriaučiuonais Plokščiuose, kai atvyksta lietuvių kalbos studijų reikalais, rekomenduoti kalbininkų Ogės Benediktseno ir Filipo Fortunatovo. Savo kalboje, pavadintoje „Lakštingalų kraštas“, kurią sakė 1917 m. gegužės 6 d. lietuvių šventiniame vakare Helsinkio universiteto iškilmių salėje, Maila Talvio pabrėžė: „Mes atvykome į Plokščius prie Nemuno, į vienintelius lietuvių inteligentų namus, kurie anuo metu tebuvo Lietuvoje, į Petro ir Zofijos Kriaučiuonų namus“ (Talvio, 1994, 303). Vėliau apysakoje „Idėjos auka. Kultūros vaizdelis iš Lietuvos“ (parašyta 1895, publikuota 1896) ji rašys:

Varteliai buvo atviri, siauras smėlėtas takelis pro gėlių lysves vedė prie gonkelių. Pas ponią Zofiją lankėsi ne tik savojo kaimo ligoniai, bet ir žmonės iš toliau, ieškodami vaistų. Pagal senų moterų patarimus Zofija virė jiems žoleles, kurių gydomąjį poveikį daug metų sirgdama, išbandė pati. Ji gydydavo tik vargšus. Ji rūpinosi, kad vaikai išminktų skaityti. Vasaromis pas ją lankydavosi daug svečių. (Talvio, 1994, 168)

Taigi Kriaučiuonienės laišakai rašytojos buvo panaudoti ir kaip literatūrinė medžiaga.

Kriaučiuonienės laišakai liudija, kad ji mokėsi ir suomių kalbos (Kriaučiuonai ruošėsi aplankyti „Finlandiją“, Kriaučiuonienė buvo susidariusi savo lietuvių–suomių kalbų žodynelį), kad galėtų laiškus skaityti gimtąja Mailos Talvio kalba. Savo ruožtu Talvio mokiusis ir lenkų kalbos (ne tik lietuvių). Įdomu, kad į Kriaučiuonienės laiškus kaip atskiras „balsas“, bet tik konvencinėmis laiško pabaigos formulėmis, įsiterpia vyras Kriaučiuonas: „Mano vyras abiem Tamstoms siunčia pagarbos žodžius ir nuoširdžius linkėjimus“, „Mano vyras bučiuoja Tavo rankutes“, „Tave, mieloji, nuoširdžiai sveikina Petras“. Paties Kriaučiuono ranka prierasas aptinkamas tik viename laiške, ir labai lakoniškas. Dviejų moterų susirašinėjimo privatumą kvestionuoja ir tai, kad dažnai moterų rašytus laiškus joms (per)skaitydavo vyrai.

Laiškų analizėje svarbus dėmuo yra *locus*, vieta. Septyniolika Kriauciūnienės laiškų rašyta iš Blagoslavenstvo (taip vadinosi Suvalkų gubernijos valsčius, kurio centras buvo Plokščiai), aštuoniolika laiškų – iš Marijampolės, vienas – iš Vilniaus. Laiškuose aiškiai išskiriama Plokščių erdvė: aukštai ant kalno yra bažnyčia, špitolė, žemai – „linksmais namelis“ – smuklė (taip pat vienas iš pastatų, priklausiusių dvarui), netoli kurio ir gyveno Kriauciūnai. Nuolat minimas Nemunas – ant Nemuno kranto pasitinkami ir išlydimi svečiai, nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens (kol Nemunu plaukiodavo garlaisvis) Kriauciūnienė priiminėja atvykstančius svečius, per Nemuną garlaisviu siunčiami laiškai, keliauja knygos, iki pat žiemos, pirmojo sniego Nemune maudosi Petras Kriauciūnas, Nemune podagrą, reumatą bando gydytis ir Zofija Kriauciūnienė. Žiemą Nemunas atskiria Plokščius ir *kriauciūnynę* nuo išorinio pasaulio:

Seniai, labai seniai berašiau Tamstoms, nes, tiesą sakant, ką ten rašyti iš ramaus mūsų užkampio, kai žiemą užšąla Nemunas ir apdengia sniegas visą apylinkę. Užsidarę tarp keturių savo namo sienų, nieko nematome ir beveik nežinome, kas dedasi plačiajame pasaulyje. Kiekviena diena panaši į buvusiąją. (Marijampolė, 1895 m. balandžio 28 d.)

Laiško kaip žanro konvencijai svarbus ir laiko aspektas. Beveik visi Kriauciūnienės laiškai pažymėti konkrečia data: metai, mėnuo, diena (kai kur dar sukonkretinama ir minima savaitės diena – „Czwartiek“, „Ketvirtadienis“, „Sekmadienis“, „Šeštadienio vakaras“). Yra laiškų, pradėtų vieną dieną, o baigtų kitą. Laiškai pasižymi daugybe prierašų paraštėse (pavyzdžiui, vieno laiško paraštėse aptinkami net devyni punktai). Rašančioji pabrėžia, kad adresatui būtina perskaityti visas pastabas.

Daugumą laiškų Kriauciūnienė pradeda kreipiniu „Dukrele mano...“ („Mano mieloji, brangioji, Mylimoji Dukra“, „Brangi, mylima Dukrele“, „Brangi, numylėta mano dukrele“, „Brangi Ponia Dukrele“, „Dočka“). Kreipiniai panašėja į pastovias formules, ir tai yra laiškų literatūriškumo požymis. Laiškuose kreipinį „Jūs“ keičia „Tu“, kartais jie vartojami pramaišui, paskutiniuose laiškuose vėl grįžtama prie oficialiesnio „Jūs“. Maila Talvio, dvidešimt penkeriais metais jaunesnė už Zofiją Kriauciūniene, kaip ir ji, nesusilaukusi vaikų, pati yra Kriauciūnienės tarsi „įvaikinama“, „įdukrinama“:

Po mano vyro ir Lietuvos mano širdyje užimi pirmučiausią vietą. Jei turėčiau dukrą, geisčiau, kad ji viskuo būtų panaši į Tave: tokia graži, gera ir protinga, kaip Tu, mieloji Ponia. Tai, ką rašau, nepalaikyk tuščiu pataikavimu – tai tiesa, kurią pasakau Tau drąsiai ir nuoširdžiai, kad lyginant su kitomis, Tu, Ponia ir mano Dukrele, man esi išsvajotos moters idealas. Tavyje jaučiu savo širdžiai giminingą būtybę; bet man nepasisėkė savo protu pakilti taip aukštai, kaip Tau, nes gyvenimo aplinkybės privertė mane dirbti kitokioje srityje, tiesa, ne tokioje idealioje, bet taip pat naudingoje, nes kiekvienas darbas yra visuomenei būtinas. (Blagoslavenstvo, 1895 m. lapkričio 11 d.)

Zofijos Kriauciūnienės laišakai Mailai Talvio kupini prašymų ir padėkų už pagalbą. Padėkos žodžiai kartojasi iš laiško į laišką: „Už atsiųstą knygelę nuoširdžiai dėkojame autorei“, „Nuoširdžiai dėkoju už atsiųstas gėlytes“. Atsisveikinimas yra nuolatinis struktūrinis laiškų elementas: „Spaudžiu ir širdingai bučiuoju mielą savo dukrelę Mailą“, „Su nuoširdžiausiu prielankumu ir bičiuliškumu“, „Nuoširdžiai apkabinu savo brangiąją Dukrelę“ ir pan. Nuošaliame užkampyje gyvenusi Kriauciūnienė, troškusi plačiau pažinti pasaulį, dažname laiške priekaištuoja adresatei už retus atsakymus: „Laikas ir atstumas – didžiausi žmonių jausmų priešai; dėl to ir senosios mūsų simpatijos bei bičiulystė pamažu atšalo“ (Marijampolė, 1908 m. sausio 1 d.). Laiškai atspindi ne tik moterų partnerystės temą, išreikštą motinos ir dukters santykiu, bet kartu atveria ir moterų komunikacijos sudėtingumą, ypač pastebimą vėlyvuosiuose Kriauciūnienės laiškuose: pykstama dėl vėluojančių atsakymų, liūdima dėl Mailos Talvio viešnagės pas netoliese Užnemunėje retkarčiais apsistodavusią, vasarojusią rašytoją Elizą Orzeszkową³. Tarsi neapsisprendžiama, koks santykis su Talvio jai yra svarbiausias – išsilavinusios jaunos moters, „profesorienės“ ir pagyvenusios moters, „kaimietės“; motinos ir dukters; seserų ar dviejų draugių, bendraminčių. Moterų laišškai svarbūs ir kaip „pasipasakojimai“. Tik moters rašytuose laiškuose moteriai išsikalbama, pavyzdžiui, apie nepakeliamą sąnarių skausmą („Jau trečias mėnuo, kaip paguldyta sunkios ligos, vadinamos reumatu, negaliu pajudėti iš lovos be ramentų“, *Blagoslavenstvo*, 1896 m. lapkričio 18 d. Trečiadienis), apie gydymo detales („Ir dabar gydausi dieta. Valgau tik bifšteką ir kas dieną turiu išgerti gorčių (16 stiklinių) karšto vandens su citrina. Kartu priiminėju karšto, sauso smėlio vonias“, *Blagoslavenstvo*, 1897 m. lapkričio 1 d.), džiaugiamasi atsiųstomis džiovintomis gėlėmis, į Suomiją siunčiami kalėdaičiai.

Dviejų moterų susirašinėjimui svarbi jas sujungianti panaši veikla – šviesti, sąmoninti, lavinti merginas ir moteris. Gyvendama Marijampolėje, Kriauciūnienė įsteigia mergaičių ruošos mokyklą, į kurią kviečia Marijampolės apylinkių ūkininkų dukteris. Tačiau pagrindinis šios mokyklos tikslas buvo – išmokyti mergaites rašyti lietuvių kalba, supažindinti jas su Lietuvos istorija. Apie tai rašoma ir Mailai Talvio:

Kaip Tu, Ponia, taip ir aš turiu daug darbo! Tu dirbi galva ir plunksna, o aš kaip mokytoja. Jau treji metai mokau mergaites kaimietes, kurios gyvena pas mane. Mokau viso to, ko gyvenime reikia moteriai, ir to, kuo ji privalo būti savo visuomenėje. Savo mergaitėmis esu sužavėta ir su jomis dirbu su užsidegimu ir visišku atsidavimu. (Marijampolė, 1903 m. gruodžio 28 d.)

Prisiimta atsakomybė, kasdienis rūpestis labiausiai kristalizuoja motinos ir dukters santykio variacijas, juolab, kad kai kuriuose laiškuose ir vyru rūpinamasi lyg mažu

³ Mailos Talvio laišakai Elizai Orzeszkowai, dviejų kūrėjų literatūriniai ir kultūriniai ryšiai plačiau aptariami Kasperovič (2010) straipsnyje.

vaiku: „Mano sesuo Aleksandra dabar yra pas mus. Tai ir garbė Dievui, nes vargšas mano vyras vienas nesusitvarkytų“ (Blagoslavenstvo, 1896 m. lapkričio 18 d. Trečiadienis). Motiniško rūpesčio retorika, taip primygtinai siūlyta ir formuota XIX a. pabaigos inteligentų, galiausiai buvo įtvirtinta ne tik privačioje, bet ir viešojoje moters gyvenimo sferoje. Tautinės tapatybės formavimosi procese motinos archetipas tapo esminis, konstruojant moters socialinius vaidmenis.

Tarnystė tautai ir tėvynei: „...lauktume ant Nemuno kranto“

Svarbiausi Zofijos Kriaučiūnienės lietuviško darbo barai, kuriuose ji dirbo, – lietuvių kalbos pamokos (to ji mokė ir Mailą Talvio), tautosakos (dainų) užrašinėjimas, austinių prijuosčių (kaip tautinės tapatybės ženkle) bei juostų rinkimas: „Vakar nupirkau du gražius žiurstus ir jais pasipuošusi buvau bažnyčioje. Ankstesnius jau išdovanojau. Šituos žiurstus pradėjo daugiau nešioti kaimo moterys“ (1894 m. rugsėjo 9 d. Sekmadienis). Kriaučiūnienės surinktos lietuviškos prijuostės ir juostos iki šiol saugomos muziejuje Helsinkyje (Skrodenis, 2009). Kriaučiūnienė tvarkė vyro korespondenciją, platino lietuviškus raštus, švietė ir lavino kaimo mergaites, dalyvavo „Žiburio“ veikloje (buvo draugijos išdininkė). Iš aptariamų laiškų aišku, kad būtent jos dėka Plokščiai, kuriuose Kriaučiūnai praleido dešimt metų, tapo lietuviybės Meka. Kriaučiūnienė priminėjo atvykstančius žymiausius baltistus, susirašinėjo su jais, siuntė jiems kalbines knygas, žodynus, surinktą medžiagą. Jos laišškai Mailai Talvio itin kontekstualizuoti, t. y. išsamiai komentuojantys visuomeninį, politinį gyvenimą: „Apie leidimą spausdinti lietuviškas knygas lotyniškais raidėmis nė negirdėti, o tai būtų vienintelė priemonė užkirsti kelią daugeliui nelaimių“ (Blagoslavenstvo, 1897 m. gegužės 10 d. Pirmadienis); „Visa praėjusi vasara pasižymėjo žandarų daromomis kratomis. Užpuldavo namus ir versdavo viską aukštyn kojomis, ieškodami lietuviškų knygų ir laiškų“ (Blagoslavenstvo, 1897 m. lapkričio 1 d.); „Lietuvoje kaskart blogiau. Lotyniškų rašmenų valdžia neleidžia, o aukų krito labai daug. Tiesą sakant, ar verta rašyti apie tai, kas skauda“ (Marijampolė, 1901 m. liepos 20 d.); „Dabar policija turi daugiau laiko, nes nebeliko jai pelningo darbo gaudyti lietuviškus laikraščius ir knygas. Prieš porą metų pamėgti žygiai prieš vargšus lietuvius pasiekė aukščiausią viršūnę. Sodino į kalėjimus, trėmė į tolimas gubernijas tuos žmones, kurie ramybės kaina norėjo gauti nors truputį žinių gimtąja kalba. Ir kam visa tai? Šitiek atnešė nelaimių, šitiek pražudė gyvenimų, šitiek pasėjo neapykantos!“ (Marijampolė, 1905 m. sausio 14 d.). Kriaučiūnienė laiškuose Mailai Talvio rašė ne tik apie save, bet ir apie kitus – žinomus to meto visuomenės veikėjus, kalbininkus, rašytojus ir pan. (Vincą Kudirką ir jį slaugiusią Valeriją Kraševską, dramaturgą Aleksandrą Fromą-Gužutį, visuomenininką, gydytoją Joną Staugaitį ir kt.).

Šiame kontekste smulkiai paaiškinama situacija, susijusi su kunigu Antanu Baranausku, kurį Kriauciūnai (ir Mikkolos) gerai pažinojo:

Tikrai man gėda rašyti apie savo tautietį ir dvasinį vadovą. Kunigas Baranauskas *mus, lietuvius* [išskirta Ž. K.], baisiai nuvylė. Moralės ir tiesos požiūriu pasirodė žmogumi, neturinčiu teisingumo jausmo pavergtai tautai, iš kurios jis pats kilęs. Iš jo tikėtasi – kas buvo esminė jo pareiga – kad bent bažnyčioje palaikys lietuvių kalbą, nes juk kaip šviesus žmogus turi žinoti, jog melstis ir mokyti religijos pagrindų lengviausia gimtąja kalba. Tuo tarpu kunigas Baranauskas stėjo į lenkų pusę ir nesistengė lietuvių bažnyčiose įvesti papildomas lietuviškas pamaldas, bet paliko lenkiškas, o tos kalbos kaimo žmonės nesupranta, kai kurias lietuviškas bažnytines giesmes liepė giedoti senoviška sugadinta lietuvių kalba. (Blagoslavenstvo, 1898 m. rugsėjo 25 d.)

Kriauciūnienės laiškuose užfiksuotas ir Vinco Kudirkos suėmimas (nes būtent Kriauciūnų namuose besigydantį Kudirką žandarai areštavo):

Jūsų, brangūs Ponia ir Pone, išvykimas tokiomis liūdnomis aplinkybėmis mums buvo labai nemalonus. Namai ištuštėjo vienu kartu, atrodė tartum po laidotuvių. Man buvo sunku, oi kaip sunku, o ir dabar nė kiek ne lengviau. Išsiskirti su tais, kurie brangūs širdžiai, labai skausminga, ir nežinoti, ar kada nors gyvenime juos pamatysi. (Blagoslavenstvo, 1895 m. rugpjūčio 5 d. Pirmadienis)

Panašiai niūriai ši situacija nusakoma ir kitame, vėlesniame, laiške: „O ar pameni Jūsų išvykimo iš mūsų išvakarės? Tikriausiai pameni, nes šitokios akimirkos pasimiršta tik kape. Tu dabar ją geriau supranti ir jauti! Ir tą juodą dangų, ir tą duslų griausmą toluoje ir paskui...“ (Marijampolė, 1903 m. gruodžio 28 d.). Kriauciūnienei atrodė, kad politinį, visuomeninį niūrumą išsklaidytų ir lietuvių tautos žmonių situaciją pakeistų nauja valdžia, naujas caras: „Rasi mūsų gerasis, jaunasis monarchas nežino apie šitą savo ištikimų pavaldinių saujelės poreikį. Kitaip jis tikrai palieptų duoti šiuo atžvilgiu lietuviams lygias teises su kitomis savo plačiosios monarchijos tautomis“ (Blagoslavenstvo, 1897 m. gegužės 10 d. Pirmadienis). „Gerojo monarcho“ įvaizdis Kriauciūnienės laiškuose Mailai Talvio atspindi greičiausiai to meto nemažos dalies inteligentijos naivumą ir politinį nenuovokumą.

Tarnystė tėvynei neatsiejama nuo tėvo vaizdinio ir archetipo (etimologiškai žodis (skolinys) „tėvynė“ kilęs iš vokiečių kalbos *vaterland* – „tėvo žemė“⁴), kuris nacionalinėje identifikacijoje papildė motinos archetipą: dirbti, kad įrodyčiau, jog esu verta tėvo meilės. Apie tėvo ir motinos meilės ir santykio su jais skirtumus yra rašęs Erichas Frommas:

⁴ Prieiga per internetą: <http://etimologija.baltnexus.lt/> [žiūrėta 2016 m. gruodžio 13 d.].

Tėvo meilė yra sąlygiška. [...] Tėvišką meilę reikia užsitarnauti, ją galima prarasti, jei neįvykdysi to, ko iš tavęs laukiama. Tėviškoji meilė labiausiai vertina paklusnumą; nepaklusnumas tampa didžiausia nuodėme, ir bausmė už ją – tėvo meilės praradimas. [...] Kadangi ši meilė sąlygiška, vadinasi, aš galiu kažką daryti, kad ją užsitarnaučiau, galiu jos siekti; ši meilė nėra man nepavaldi, kaip motinos meilė. (Fromm, 2004, 35)

Archetipinis motinos ir tėvo vaizdinys tampa matrica moters santykio su šeima, visuomene, tauta, tėvyne.

Svarbūs Kriauciūnienės laiškuose atsiskleidžiantys lietuvių vyrų portretai: apie Petrą Kriauciūną – „Tamstos žinot jo būdą ir nerangumą rašyti laiškus, tad *laukiniam lietuviui* [išskirta Ž. K.] nelaikykite už pikta jo storžieviškumą bendraujant“ (Marijampolė, 1895 m. balandžio 28 d.); apie visuomenės veikėją Kazimierą Samajauską – „Jis toks nerangus lietuviškas lokys!“ (Blagoslavenstvo, 1895 m. birželio 23 d. Sekmadienis). Lenkų bajorų šeimoje gimusiai ir bajoriškos aplinkos formuotai Kriauciūnienei lietuvis vyras stereotipiškai matomas per laukiniškumo, „lokiškumo“, barbarybės prizmę.

Zofijos Kriauciūnienės laišakai Mailai Talvio šiek tiek koreguoja ir Kriauciūno biografiją: nėra išlikusio nė vieno jo laiško. Paties Kriauciūno ranka prierašas aptinkamas keliuose Zofijos Kriauciūnienės laiškuose Mailai Talvio ir labai lakoniški, įrašyti laišku pabaigoje: „Aš ir visi kiti, kuriuos girdėjau, sako: daŅgų. Būdamas Vilniuje dasišinojau, kad Germanijoje išėjo naujas kalbamokslis Litauische Gramatik von Wiedemann? Ar teisybė?“ (Blagoslavenstvo, 1897 m. birželio 13 d.). Nėra išlikę jokių Kriauciūno žodynų, kuriuos, kaip skaitome Kriauciūnienės laiškuose, jis visą gyvenimą rašė: „Mano vyras rašo rusų–lenkų–lietuvių žodyną“ (Blagoslavenstvo, 1897 m. lapkričio 1 d.); „Mano vyras visą laiką užsiėmęs mėgstamu darbu prie rašomo žodyno. Tai milžiniškas darbas“ (Marijampolė, 1903 m. sausio 4 d.); „Mano vyras, kaip ir seniau, skaito ir skaito“ (Blagoslavenstvo, 1894 m. rugsėjo 9 d. Sekmadienis). Vyrui skaitant ir rašant žodyną, dirbant „idealiuosius“ tautos darbus, moteris keičia namo stogą („Dengėme naują mūsų namelio stogą, [...] taigi visi rūpesčiai su meistrais ir reikiamos medžiagos ieškojimas, kaip paprastai, priklauso man, nes Petras užsiėmęs kitu, labai idealiu darbu“, Marijampolė, 1902 m. balandžio 27 d.), ieško didelio duonriekio peilio, naujų žirklučių, skuba į Šakius naujausios spaudos, naujų knygų, rūpinasi, kad rašant laiškus nutupia musė, kad Maila Talvio pas Kriauciūnus paliko savo muilinę ir marškinius... Ir čia pat greta „moteriškų rūpesčių“ Kriauciūnienės laiškuose Mailai Talvio aptariami draudžiamos spaudos lietuviškais rašmenimis reikalai, žandarų kratos, Kudirkos areštas.

Zofijos Kriauciūnienės laiškuose Mailai Talvio masyve moters emocijų, jausmų, taip pat ir vyrui, istorija yra eliminuota. Kitų to meto moterų kultūrininkų susirašinėjime (pavyzdžiui, Martos Zauniūtės⁵, Liudvikos Didžiulienės ir kt.) nevengiama jausmų, o Kriauciūnienės laiškuose ryškėja tik bičiulyste, partneryste pagrįstas vyro ir moters

⁵ Daugiau žr. Kolevinskienė (2012).

tarpasmeninių santykių modelis. Tik vienas laiškas šiek tiek praskleidžia jos emocinę būseną:

Jau kelios dienos, kai mano vyro nėra namie. Pasiėmė mėnesio atostogas ir išvyko į Kauną, Vilnių ir Peterburgą, ir nežinau, kada sugrįš namo. Šiandien mūsų vestuvių sukaktuvės, sėdžiu viena pati valgomajame, lietus barbena į langų stiklus, liūdnai gaudžia vėjas ir laikrodis muša 11 valandą. Kaip šiandien man labai liūdna! (Blagoslavenstvo, 1896 m. gegužės 2 d. Šeštadienis)

Čia pat būtina paminėti, kad Kriaučiūnas, nors dažnai ir vadinamas žymiausiu XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kalbininku, mokėjusiu aštuonias kalbas (lietuvių, lotynų, graikų, latvių, lenkų, rusų, vokiečių, prancūzų), jokių ryškesnių lingvistinių veikalų nėra palikęs, neišliko ir žodynams jo rinkta medžiaga. Iš visų Kriaučiūno raštų liko tik keli poezijos vertimai (Michailo Lermontovo, Victorio Hugo, Friedricho Schillerio, Michailo Lomonosovo, Gavrilo Deržavino, Aleksandro Puškino), šiek tiek užrašytos tautosakos (karo dainų, papročių dainų). Visą kalbinį Kriaučiūno palikimą sudaro rusiškai rašyta „Konspektinė lotynų kalbos sintaksė“, „Abėdinė rašyba“⁶, „Keletas rašybos taisyklių“, parašytų dirbant Marijampolės gimnazijoje, ir 1915 m. paruošta lietuvių kalbos programa mokykloms „Pavyzdingoji lietuvių kalbos ir raštijos programa“ (parengta rusų kalba). Visa kita – tik įvairūs lakoniški pastebėjimai, komentarai kalbinėse asmeninės bibliotekos knygose⁷. Iš Zofijos Kriaučiūnienės laiškų Mailai Talvio galima rekonstruoti, kad Kriaučiūnas rinko medžiagą lietuvių kalbos žodynui, ruošėsi rašyti lietuvių kalbos gramatiką, bet šie darbai liko nepadaryti. Pabrėžtina, kad Kriaučiūno biografijose žmonos Zofijos mirtis visiškai neminima (skirtingai nuo, pavyzdžiui, Jono Basanavičiaus biografijos). Moters pareiga tam tikru vyro gyvenimo laikotarpiu atlikta, misija tautai įvykdyta.

Žvelgiant į Kriaučiūnienės laiškus to laiko moterų korespondencijos kontekste, matyti esminė dominantė: moters privatus gyvenimas inkorporuotas į viešąjį (dėl tautos, dėl tėvynės, dėl lietuvių kalbos). Moters kultūrininkės jausenos rekonstruojamos tik iš pasirinktų refleksijų laiškuose: „Kažkokia apatija, dvasinis neįautrumas užvaldė mane – tapau kažin kokia medine būtybe“; „Dažnai darbas mane vargina, bet aš nepasiduosiu“, *etc.*

⁶ Taip Kriaučiūnas pavadino lietuvišką raidyną (nuo rašmenų a, b, d). Šis tekstas rusų kalba buvo perskaitytas kalbininkų neofilologų draugijoje Petrapilio universitete. Tikslī pranešimo pristatymo data nėra žinoma, Gustaitis mano, kad apie 1895 m. (Gustaitis, 1926, 67). Kriaučiūnienės 1899 m. sausio 16 d. laiške Mailai Talvio minimas kitas, tikriausiai šios paskaitos, laikas – 1898 m. vėlyvas rudenis: „Vėlai rudenį mano vyras buvo Varšuvoje ir Peterburge. Ten jis turėjo paskaitą kalbininkų draugijoje apie lietuvišką raidyną.“

⁷ Su Kriaučiūno archyvinio palikimu, jo asmeninė biblioteka galima susipažinti Marijampolės Petro Kriaučiūno viešosios bibliotekos fonduose ir virtualioje parodoje *Karalius lietuviškasis*. [žiūrėta 2016 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.marvb.lt/index.php/mano-krastas/virtualios-parodos/61-karalius-lietuviskasis/466-apie-paroda>.

Be visuomeninių, kultūrinių realijų, Kriaučiūnienės laiškai išsiskiria ir literatūriškumu. Plokščių gamtovaizdžio refleksijos, romantiški dviejų moterų pokalbiai žydinčių gėlių apsuptyje ar ant Nemuno kranto aprašomi pagal romantizmo literatūros tradicijas, ryški sentimentali tonacija:

Dažnai mano ilgesinga mintis vaizduotės sparnais skrenda už jūrų, į Jūsų mylimą tėvynę, ten ieškodama brangių man asmenų, nes turbūt negalite ir numanyti, kaip kartais Jūsų ilgiuosi. Jūs jauni, laimingi, nes kupini vilties, negalite prisirišti prie žmonių taip stipriai, kaip tie, kurių gyvenimas, pilnas kančios ir nusivylimų, plėšiančių lapelį po lapelio, paliko beveik nuogas šakas (Blagoslavenstvo, 1894 m. lapkričio 8 d. Ketvirtadienis)

Todėl galima prielaida, kad jeigu Kriaučiūnienė būtų bandžiusi išreikšti savo literatūrinius gabumus viešai, galbūt šiandien literatūros istorijoje galėtume apie ją kalbėti panašiai kaip apie Liudviką Malinauskaitę-Šliūpienę-Eglę ar Liudviką Didžiulienę-Žmoną. Dabar teturime tik gausų jos epistolinį palikimą ir atsiminimus. Deja, taip pat ne apie save, o apie Vincą Kudirką.

Pabaigai

„Jei nebūčiau lietuvė, būčiau suomė“, „[n]ors aš paprasta moteris, neturiu aukštojo išsilavinimo ir jokių talentų, vis dėlto mane domina viskas, kas gera, kas naudinga tautos žmonėms“, – 1909 m. liepos 14 d. Zofija Kriaučiūnienė rašė Mailai Talvio. Pripažindama savo lenkišką kilmę, kaip „tautos žmogus“ ji apsisprendė identifikotis su lietuvybe. Kriaučiūnienės laiškuose Mailai Talvio išskiriami trys svarbiausi buvimo lietuve sandai: 1) lokalizacija (buvimas tam tikroje vietoje), 2) tėvynės meilė, 3) lietuvių kalba. Į lietuvybę, „tautinį susipratimą“ Kriaučiūnienę atvedė vyrai: išsilavinusi lenkų bajoraitė išugdoma idealia draugų patriotų (Petro Armino ir Petro Kriaučiūno) sutuoktine, puikiai gebančia dalyvauti visuomeniniame gyvenime: nuo mokytojos, knyginkės, kultūrininkės, žolininkės, gėlininkės, vaistininkės iki „Žiburio“ draugijos išdininės⁸, koresponduotojos su žymiaisiais XIX a. pabaigos baltistais, etnografais. Zofijos Kriaučiūnienės privati korespondencija – laiškai Mailai Talvio – atveria lauką, kuriame moterys veikia, sujungdamos viešąją ir privačiąją sferas, kai mažasis namų pasakojimas (su visais moteriškais rūpesčiais ir buities detalėmis) inkorporuojamas į didįjį tautos ir tėvynės pasakojimą. Pagrindinis moters vaidmuo tautinio lietuvių atgimimo istorijoje – „tautos motina“, įtraukiantis visus kitus – žmonos, sesers, draugės, mylimosios, dukters – vaidmenis.

⁸ Daugiau apie „Žiburio“ draugiją žr. Šapalas (2009).

Zofijos ir Petro Kriauciūnų šeima ryškiausiai įkūnija XIX a. pabaigos – XX a. pradžios liberaliojo, katalikiškojo ir socialdemokratinio diskursų teoriškai ir praktiškai plėtotą tautinės šeimos modelį: vyro ir moters santykiai orientuoti ne į intymumą, o į visuomeniškumą, lygiateisė vyro ir moters partnerystė pirmiausia skirta dirbti tautos labui. Tačiau viešai deklaruotas ir realybėje lyg ir įgyvendintas šeiminių partnerystės modelis kultūriniame centre paliko Petrą Kriauciūną, į periferiją nustumdamas Zofiją Kriauciūnienę. Jos, kaip ir daugelio kitų moterų kultūrininkų biografiniai portretai ilgą laiką buvo kildinami iš vyrų ir matomi tik iš vyriškos perspektyvos – kaip tautinio judėjimo aktyvistų žmonių (dukry, marčių, seserų), „paraštinių“ kovotojų už lietuvių. Mirusi 1912 m., Kriauciūnienė palaidota senosiose Marijampolės kapinėse, šalia pirmojo vyro Petro Armino. Čia pat, iš kitos jos kapo pusės, pastatytas kenotafas Petriui Kriauciūnui⁹. Net ir po mirties ji liko tarp dviejų savo vyrų, tarp dviejų Petrų, kultūros didžiųjų, palikta nuošalėje.

2016 m., kai minimos Zofijos Kriauciūnienės 170-osios ir Mailos Talvio 145-osios gimimo metinės, palankiausias laikas jas prisiminti ir pabrėžti, kad tautinio atgimimo svarbiausių reprezentantų gretose stovėjo ir moterys, kartu su vyrais kėlusios „tautybės idealą“, kad jos atliko svarbų vaidmenį formuojantis lietuviškajai moderniai visuomenei, dedant pamatus Lietuvos valstybingumui.

Literatūra

- Balkelis, T. (2004). The Lithuanian National Intelligentsia and the Women's Issue, 1883–1914. *Canadian Slavonic Papers*, 46 (3–4). <https://doi.org/10.1080/00085006.2004.11092360>
- Bleizgienė, R. (2009). *Moters tapatybės problema XIX a. pabaigos – XX a. pradžios moterų kūryboje* (daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Bleizgienė, R. (2012). Privati tyla, vieši balsai. *Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Butkuvienė, A. (2010). Lietuvių jaunimo mokytoja. *Draugas* (Kultūra, „Draugo“ šeštadieninis priedas). Birželio 5 d. [žiūrėta 2016 m. gruodžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.draugas.org/06-05-2010%20PRIEDAS%20DRAUGAS.pdf>.
- Daugirdaitė, S. (2011). „Ko moteris nori?“ – spėlionės po dvidešimties metų. *Colloquia*, 25. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Fromm, E. (2004). *Meilės menas*. Kaunas: Verba vera.
- Gustaitis, M. (1926). *Petras Kriauciūnas* (monografija). Kaunas–Marijampolė: „Dirvos“ b–vės leidinys.

⁹ 1915 m. Kriauciūnas kaip karo pabėgėlis su Marijampolės gimnazijos moksleiviais ir mokytojais pasitraukė į Rusiją. 1916 m. sausio 20 d. mirė Jaroslavyje, ten ir palaidotas (kapas neišlikęs). Buvo tikėtasi, kad jo palaikai bus pargabenti į Lietuvą.

- Įžymios Lietuvos moterys. (1938). Parengė Kunigaikštienės Birutės karių šeimų moterų draugija. Kaunas, 1938.
- Kasperovič, R. (2010). Mailos Talvio ir Elizos Orzeszkowos literatūrinė draugystė. Žmogus ir žodis: *literatūrologija*, 12 (2), 82–87. [žiūrėta 2016 m. gruodžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/PDF/literaturologija/2010/kas82-87.pdf>.
- Kolevinskienė, Ž. (2012). Moteriškoji knygnešystės linija: Petro Mikolainio laišškai Mortai Zauniūtei, Žmogus ir žodis: *literatūrologija*, 14 (2), 52–64. [žiūrėta 2016 m. gruodžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/literaturologija/20122.htm>. [
- Lietuvių enciklopedija*, 1. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953.
- Mastianica, O. (2012). *Praverus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Marcinkevičienė, D. (sud.) (1997). Įžymios Lietuvos moterys: XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė. Vilniaus universiteto Moterų studijų centras. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Marcinkevičienė, D. (1999). *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Vaga.
- Merkelis, A. (1958). Petras Kriaučiūnas. *Lietuvių enciklopedija*, 13. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla.
- Miknytė, J. (2009). *Moters socialinio vaidmens konstravimas viešajame diskurse XIX a. vidurio – XX a. pradžios Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Nemuno krašto aidai: laišakai Mailai ir Josepiui Mikoloms*. (1996). Sud. S. Skrodenis. Vilnius: Džiugas.
- Skrodenis, S. (2009). *Suomija ir Lietuva. Istorinių ir kultūrinių ryšių vagos* (straipsnių rinkinys). Suomijos ir Lietuvos kultūros fondo leidinys Nr. 3, Vilnius-Helsinkis.
- Subačius, L. (2010). *Aplenkusi laiką: Felicija Bortkevičienė 1873–1945*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Šapalas, K. (2009). „Žiburio“ draugija ir jos mokyklos. Sud. V. Pukienė, T. Gustienė, A. Katilius. Marijampolė: Piko valanda.
- Talvio, M. (1994). *Dvi meilės*, vertė S. Skrodenis. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Vaišnora, J. (1965). P. Kriaučiūnas tautinio atgimimo pradininkas Sūduvoje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidinys.

Women's Social Roles in a Private Discourse: Zofija Kriauciūnienė's Letters to Maila Talvio

Žydronė Kolevinskienė

Lithuanian University of Educational Sciences, Department of Lithuanian and Comparative Literature,
T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius, zydrone.kolevinskiene@leu.lt

Summary

The article discusses the letters of Zofija Kriauciūnienė (1846-1912) written in 1894-1909 to the Finnish writer, Maila Talvio-Mikkola (1871-1951), translated into the Lithuanian and published in the book, *Nemuno krašto aidai: laiškai Mailai ir Josepiui Mikoloms (The Echoes of Nemunas Land: Letters to Maila and Jooseppi Julius Mikkola; 1996)*. The correspondence shows the field where women act by combining both public and private spheres and when a little story is incorporated into the grand narrative of a nation and homeland. The main focus of the article is on women's social roles being constructed in the process of formation of national identity. It notes that in comparison to other letters written by educated women (such as Marta Zauniūtė and Liudvika Didžiulienė) of that time, Kriauciūnienė's letters stand out for its full elimination of feelings towards her husband Petras Kriauciūnas, teacher, book smuggler and active member of Lithuanian national revival movement. The article also observes that the rhetoric of motherly concern, strongly suggested by Lithuanian intelligentsia at the end of the 19th and at the beginning of the 20th centuries, was present not only in private but also in public sphere of a woman's life and that mother's archetype became essential in forming a new woman social model in the history of national revival. The conclusion is made that in literature and cultural history, Lithuanian women of education remained only wives (daughters, daughters-in-law, or sisters) of the activists of the national movement. Although they were the real engines of cultural life of that time, women stayed on the margins of the fight for Lithuanian identity.

Keywords: *Zofija Kriauciūnienė, Petras Kriauciūnas, national revival, family as a partnership, public and private discourse, women's social roles, epistolary legacy.*

Gauta 2016 12 14 / Received 14 12 2016
Priimta 2016 12 22 / Accepted 22 12 2016